

*О. В. Бекетова,
аспірант кафедри кримінального права ОНЮА*

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

За останні роки слід відзначити збільшення кількості вчених праць присвячених кримінально-правовим та кримінологічним проблемам розладу психічної діяльності. Такий інтерес до питань психічних патологій злочинців викликаний не тільки тим, що серед осіб, вчинивших злочини, є такі, які страждають психічними розладами та різними психічними «аномаліями», але й тим, що є потреба у гуманізації кримінальних покарань; індивідуалізація заходів покарання також потребує подальшої уваги.

Проблема застосування примусових заходів медичного характеру відноситься до числа комплексних міждисциплінарних проблем науки та практики. Існує як мінімум три аспекти правового регулювання примусових заходів медичного характеру: кримінально-правовий, кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий.

В кримінальному праві розглядаються підстави застосування примусових заходів медичного характеру, їх мета, види та особливості застосування. Кримінально-процесуальне право досліджує порядок застосування примусових заходів медичного характеру, яке визначається загальними та спеціальними правилами кримінально-процесуального закону. Предметом кримінально-виконавчого права являється порядок виконання примусових заходів медичного характеру.

У значній мірі значення цієї проблеми визначається як необхідністю її теоретичного осмислення, так і потребами практики застосування примусових заходів медичного характеру по відношенню до неосудних, обмежено осудних, які вчинили суспільно небезпечне діяння.

Створення єдиної концепції примусових заходів медичного характеру — одна з найбільш актуальних і не вирішених проблем в галузі правової науки та юридичної практики. Її важливість обумовлена тенденціями побудови правової держави, вдосконалення українського законодавства, а також потребою слідчої, судової та пенітенціарної практики.

Розробка єдиної концепції примусових заходів медичного характеру пов'язана з вирішенням ряду питань, які мають самостійне значення для розробки та застосування кримінально-правових інститутів, до яких слід віднести: правову природу та зміст примусових заходів медичного характеру; характер правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням примусових заходів медичного характеру; «осудність» та «неосудність» як категорії кримінального права; зміст примусових заходів медичного характеру відносно обмежено осудних осіб; питання попередження злочинів та суспільно небезпечних діянь, які здійснюються особами, що мають психічні розлади.

Всі ці питання розглянуті недостатньо: одні з них мають дискусійний характер, другі — тільки зазначені, треті — мають неточне трактування.

Слід підкреслити, що багато вчених вже зробили значний внесок у розробку системного розвитку цієї концепції. Так, наприклад, цією проблематикою займалися Ю. М. Антонян, Ю. Н. Аргунова, С. В. Бородин, Л. Д. Гаухман, Т. Б. Дмитриєва, Н. Г. Иванов, А. Н. Ігнатов, С. Г. Келіна, І. Я. Козаченко, Л. Л. Кругліков, Н. В. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, Н. А. Мирошніченко, Р. І. Міхеєв, А. А. Музика, А. В. Наумов, Г. В. Назаренко, Н. А. Орловська, С. І. Орлов, А. А. Піонтковський, О. Д. Ситковська, Н. С. Таганцев, А. Н. Трайнін, А. І. Чучаєв, М. Д. Шаргородський та інші дослідники.

Питання про правову природу примусових заходів медичного характеру є питанням про їх сутність, зміст та правову значимість цих засобів. Але в навчальній літературі з кримінального права ця проблема розглядається однобічно — виключно у плані порівняння примусових заходів медичного характеру з засобами покарання. При цьому виділяють деяку подібність цих засобів з покаранням, але головне — підкреслюють їх відмінність. Подібність з покаранням убачається в тому, що примусові заходи медичного характеру визначаються судом і уявляють собою державний примус [1].

Багато авторів відмічають, що за юридичною природою «примусові заходи медичного характеру не є покаранням». Іноді без достатніх підстав встановлюється, що «за своєю юридичною природою ці засоби є засобами державного примусу» [2], при цьому не відмічається різниця між покаранням та примусовими заходами медичного характеру» [3]. Разом з тим багато авторів підкреслюють, що примусові заходи медичного характеру відрізняються від покарання на підставі застосування (наявність психічної хвороби та необхідності її лікування), змістом (відсутності негативної кримінально-правової оцінки скоєного), метою (лікування, а не виправлення), юридичним наслідком (примусові заходи не тягнуть за собою судимість) [4].

Крім того, ряд авторів розглядають примусові заходи медичного характеру як одну з форм реалізації кримінальної відповідальності [5]. Це ствердження аргументується тим, що примусові заходи медичного характеру й інші заходи кримінально-правового впливу (покарання і заходи постпенітенціарного впливу) мають ряд загальних ознак: застосовуються за здійснення суспільно небезпечних діянь, передбачених кримінальним законом; носять попереджувальний характер; пов'язані з різного роду позбавленнями й обмеженнями; виступають як правовий наслідок порушення кримінально-правових заборон.

Однак розширювальний підхід до кримінальної відповідальності і включення в неї примусових заходів медичного характеру мають ряд серйозних недоліків.

По-перше, кримінальна відповідальність пов'язана зі злочином, витікає з нього і звернена на особу, яка винна в здійсненні злочину, у той час як примусові заходи медичного характеру згідно до ст. 93 Кримінального кодексу України застосовуються судом у відношенні наступного кола осіб:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;

3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

У застосуванні примусових заходів медичного характеру до неосудних і обмежено осудних є свої особливості. Так особи, що скоїли суспільно небезпечне діяння і були визнані судом неосудними, не підлягають кримінальній відповідальності, оскільки вони не є суб'єктами злочину. Однак примусові заходи медичного характеру до них повинні бути застосовані. Якщо ж злочин вчинила особа в стані обмеженої осудності, то вона обов'язково підлягає кримінальній відповідальності, а примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватись до неї тільки за рішенням суду [6].

Крім цього, примусові заходи медичного характеру застосовуються і до інших суб'єктів, яким вони призначаються поряд з покаранням через те, що дані особи мають потребу в лікуванні від алкоголізму і наркоманії.

По-друге, кримінальна відповідальність пов'язана з реалізацією кримінально-правових санкцій, що передбачають види та розмір покарань, а примусові заходи медичного характеру взагалі не передбачаються в санкціях статей Особливої частини. Всі елементи даного інституту сформульовані в розділі 14 КК, яким і керується суд при призначенні примусових заходів медичного характеру.

По-третє, за своїм характером кримінальна відповідальність є репресивною мірою, тоді як примусові заходи медичного характеру мають медичний характер і пов'язані з лікуванням, що знаходить висвітлення в назві відповідної кримінально-правової категорії.

Існують і інші відмінності, що полягають у підставах застосування кримінальної відповідальності і примусових заходів медичного характеру, їхніх цілях, змісту і правових наслідків. Визначення поняття і мети примусових заходів медичного характеру дає ст. 92 КК України.

Сутність примусових заходів медичного характеру складається у тому, щоб забезпечити безпеку психічно хворим та захистити від них суспільство. Ця точка зору знайшла своє відображення в більшості робіт з кримінального права.

Однак сутність правових заходів полягає не у забезпеченні безпеки та захисті, а в тих правообмеженнях, які складають зміст цих заходів. І наслідками цього спрощеного підходу є зміщення акценту правової природи примусових заходів медичного характеру на їх мету та задачу.

Я вважаю, що за своєю правовою природою примусові заходи медичного характеру є кримінально-правовими заходами безпеки, сутність яких полягає у примусовому лікуванні осіб, які вчинили кримінально протиправне діяння, що створюють у зв'язку зі своїм психічним станом небезпеку. На мою думку «заходи безпеки» найбільшою мірою розкривають правову природу примусових заходів медичного характеру. Ці заходи можливо визначити як вид заходу безпеки, який передбачений кримінальним законом і застосовується до осіб, які вчинили кримінально-карне суспільно небезпечне діяння або злочин і страждають психічними розладами, алкогольною та наркотичною залежністю, все це обумовлює небезпеку цих осіб не тільки для себе, але і для оточуючих.

Література

1. Наумов А. В. Кримінальне право: Загальна частина: Курс лекцій. — К., 2001. — С. 460.
2. Уголовное право: Общая часть / Под ред. А. А. Беляева, М. Д. Шаргородского. — М., 1969. — С. 382.
3. Улицкий С. Я. Правовое регулирование приудительных мер медицинского характера. — Владивосток, 1974. — С. 342.
4. Грічук О. І. Проблеми призначення і виконання покарання для осіб з обмеженою осудністю // Право України. — 2003. — № 9. — С. 135–143.
5. Горобцов В. И. Теоретические проблемы реализации мер постгоспитального воздействия. — Орел, 1996. — С. 29.
6. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К., 1997. — С. 40.
7. Мирошниченко П. А., Орловська П. А. Проблема обмеженої осудності: Павч. посіб. — О.: Юрид. л-ра, 2001. — 72 с.

УДК 343.262

*О. Л. Гуртовенко,
аспірант кафедри кримінального права ОНЮА*

**ФІЗИЧНИЙ АБО ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС ЯК ОБСТАВИНА,
ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ**

У юридичній літературі, яка видавалась до прийняття нового Кримінального кодексу України (далі — КК України), нерідко аналізувались ті обставини, що виключають злочинність діяння, які не були передбачені на законодавчому рівні. У той самий час фізичному і психічному примусу приділялося не так багато уваги, хоча це питання і висвітлювалось у працях Ю. В. Бауліна, Р. Д. Шарпапова, Т. Ю. Орешкіної, В. Шепельникова та ін.

Слід визнати: введенням ст. 40 КК України законодавець випередив науку, оскільки серйозного доктринального підґрунтя цього питання досі не було. Враховуючи це, дана робота присвячується спробам дати важливі визначення фізичному і психічному примусам у сенсі ст. 40 КК України, переборному і непереборному примусам, юридичній і фактичній підставам примусу, правомірній шкоді та ін. Також стисло описується місце примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, у кримінальному праві і його правова природа.

Мета цієї роботи — кримінально-правовий аналіз деяких питань фізичного і психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, які можуть претендувати на звання найбільш складних і цікавих.

Зазначена мета зумовила постановку і розв'язання наступних завдань:

1. Тлумачення положень законодавства, які стосуються примусу, з урахуванням наробіток стосовно інших аналогічних обставин.
 2. Аналіз ряду дискусійних питань.
 3. Описання структури примусу як обставини, що виключає злочинність діяння.
 4. Формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства.
- Вочевидь, нові законодавчі поняття потребують власних визначень.